

УДК 37.011

Андрій Литвин

МЕТОДОЛОГІЯ У ПРОЕКЦІЇ ПЕДАГОГІЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Питання методу та методології наукового пошуку здавна, від античних часів, привертало увагу мислителів, учених і філософів. Вони надзвичайно важливі для будь-якої наукової галузі, у тому числі психолого-педагогічної. Отримання наукових знань значною мірою залежить від підходу, яким послуговується дослідник, вивчаючи об'єкт пізнання. Цей підхід визначає система методологічних засад і принципів. Вихідним кроком кожного педагогічного дослідження є визначення теоретико-методологічної бази, на основі якої виконується всебічний аналіз проблеми, вибудовуються теоретичні та практичні положення, обґрунтовуються концептуальні ідеї, педагогічні умови, розробляються освітні технології, даються методичні рекомендації, пропозиції тощо. Г. Васянович наголошує: "Педагогіка як наука, що безпосередньо впливає на формування особистості, її розвиток і саморозвиток, вимагає чіткого і послідовного визначення та дотримання методологічних основ її функціонування, щоб бути ефективним джерелом знань, дієвим чинником створення міжособистісних відносин..." [4, с. 9]. При цьому освітні проблеми, зазвичай, багатоаспектні, тому є об'єктами дослідження широкого кола наукових галузей, кожна з яких розглядає свій аспект (філософський, психологічний, фізіологічний, дидактичний, соціальний тощо), яким притаманна власна система закономірностей, принципів, методів. Отже, приступаючи до аналізу проблеми, науковці повинні виокремити провідні ідеї, методи її вивчення та вирішення в педагогічній площині, враховуючи і використовуючи результати та досягнення в інших царинах, інших науках.

Педагогіка завжди прагнула до гранично точного координування теорії та практики освітньої діяльності. Для цього дидакти вишукували в методиках інших наук і застосовували підходи, які найбільш повно, конкретно та чітко визначали порядок дій у вихованні та навчанні молоді. З часу розроблення Й. Гербартом системи педагогічної науки на основі психології та етики вона поступово набула механістичної методології, яка є результатом взаємодії та взаємопроникнення філософії та природознавства.

З позиції філософії традиційної освіти навчання та виховання можуть бути дані особистості ззовні, привнесені у свідомість людини завдяки активній зовнішній діяльності. Педагог при цьому виконує строго визначе-

ний порядок методичних процедур, не роздумуючи над їх змістом. Головні умови педагогічної діяльності – чітко відпрацьована передача (трансляція) знань, умінь, навичок, педагогічна вимогливість, менторство, авторитарність. У радянській методології педагогічної науки це відображалося у філософському, ідеологічному та гносеологічному обґрунтуванні освіти з позиції єдино істинного марксистсько-ленінського вчення, що неминуче призвело до сповільнення розвитку як учасників навчально-виховного процесу, так і системи освіти та педагогіки загалом [3].

Пошук нових теоретико-методологічних засад педагогіки у СРСР розпочався з кінця 60-х рр. ХХ ст. разом зі становленням сучасного розуміння методології в тогочасній радянській науці [4, с. 13]. Г. Щедровицький з цього приводу зазначав: “Методологічні дослідження виступають як перший етап усієї роботи з побудови педагогічної науки, вони повинні дати нам загальний проект педагогічної науки і планкарту всіх майбутніх теоретичних досліджень, відповідно до якої будуть встановлюватися порядок і темпи всіх часткових розробок” [14, с. 10]. Водночас, зарубіжна гуманістична педагогіка ще в кінці ХІХ – на початку ХХ ст. почала відходити від жорстких приписів у сторону більш гнучких, постнекласичних теорій. Відбулося переосмислення всіх компонентів освіти: від методології до форм навчання і виховання. Педагоги спрямовувалися на створення ситуацій, у яких у процесі навчання активізуються особистісні структури свідомості учнів. Головним стало формування здатності особистості до самореалізації; переважають демократичний стиль відносин, взаємодія з учнями з метою осмислення сенсу знань і досвіду поведінки, рефлексивний рівень розвитку свідомості.

За твердженням В. Кременя, на початку ХХІ ст. “педагогічна і філософська спільнота дедалі більше переймається пошуком нового сенсу педагогічної діяльності, яка ґрунтується на найсучасніших підвалинах. Це явище притаманне більшості світового освітянського простору...”. Функція філософії в системі науки і культури завжди полягала в осмисленні докорінних, центральних проблем ставлення людини до освіти, місця та ролі людини у Всесвіті. Це, безперечно, має позначатися на розробці світоглядних проектів, які визначають шляхи вирішення провідних психолого-педагогічних проблем [9, с. 34-35].

Методологічні проблеми наукових досліджень у педагогіці розглянуто у працях багатьох видатних учених: А. Авер'янова, С. Архангельського, Ю. Бабанського, В. Беспалька, В. Белікова, І. Блауберга, Е. Бондаревської, Б. Гершунського, М. Данилова, В. Загвязинського, Н. Звереві, Т. Ільїної, А. Касьяна, А. Коржуєва, В. Краєвського, Н. Ку-

зьміної, С. Кульневича, М. Махмутова, І. Лернера, Б. Лихачова, О. Новикова, В. Попкова, В. Садовського, М. М. Скаткіна, В. Сластьоніна, А. Уймова, К. Ушинського, Г. Щедровицького, Е. Юдіна та ін. Значний внесок у розвиток методологічної культури педагога зробили українські дослідники А. Алексюк, В. Андрущенко, І. Бех, Г. Васянович, С. Гончаренко, І. Зязюн, М. Євтух, В. Кремень, О. Сухомлинська та ін.

Мета статті – здійснити аналіз методологічних засад науково-педагогічного пізнання, виявити основні рівні методології педагогічних досліджень, визначити особливості відповідних процедур наукового пошуку.

Методологія – це система теоретичних знань, які виконують роль керівних принципів, знарядь наукового дослідження і конкретних засобів реалізації вимог наукового аналізу; найбільш загальна система принципів організації наукового дослідження, способів досягнення і побудови наукового знання [6, с. 199]. “Методологія науки – це вчення про вихідні положення, принципи, способи пізнання, пояснювальні схеми перетворення дійсності” [6, с. 40].

Методологія в науці виконує конкретні функції: нормування, цілепокладання, регулювання, орієнтування тощо, які в цілому обґрунтовують наукову діяльність. Дескриптивна методологія служить орієнтиром у процесі дослідження, а прескриптивна спрямована на регуляцію діяльності. У Філософському енциклопедичному словнику методологія (від грец. *μέθοδος* – шлях дослідження або пізнання, теорія, вчення і *λόγος* – слово, поняття, вчення) визначається як “система принципів і способів організації та побудови теоретичної і практичної діяльності, а також вчення про цю систему” [19, с. 365]. У новій філософській енциклопедії методологія подається як “тип раціонально-рефлексивної свідомості, спрямований на вивчення, вдосконалення та конструювання методів у різних сферах духовної та практичної діяльності” [12].

Існує багато інших визначень поняття “методологія”. Як стверджує академік О. Новиков, “єдиної, загальноприйнятої, усталеної та повної системи поглядів на таку науку, як методологія, що знаходиться на етапі становлення, на сьогоднішній день не існує”; часто методологію хибно сприймають як якусь абстрактну галузь філософії, що не має “прямого відношення ні до конкретних наукових досліджень, ні до потреб практики” [13, с. 8, 10]. Підкреслюючи необхідність методологічних знань, Н. Зверева та А. Касьян доводять, що вони є знаннями вищого порядку [7, с. 9-10]. В. Беліков вважає, що “методологія педагогічного дослідження – це система достовірних знань більш високого порядку стосовно обраної педагогічної проблеми, яка визначає характер, логічну

організацію, методи та засоби дослідження проблеми, принципи, форми і способи побудови педагогічної концепції її вирішення” [2].

Головним завданням методології є визначення норми, міри, співвідношення, директив, запровадження обмежень, які регулюють теорію і практику, розроблення орієнтирів їх розвитку. Гносеологічна функція методології – це переведення засадничих положень науки в педагогічну теорію і далі – у практику. Ця функція свідчить про роль і результативність методології, яка відображає філософські абстракції в конкретних концепціях, теоріях, підходах.

Залежно від сукупності принципів, які використовує певна методологія, а також внутрішньої логіки їх організації та взаємозв'язку формуються різні методологічні напрями, наукові течії. Незважаючи на частковий або повний збіг методів досліджень, що використовуються в тих чи інших філософських напрямках і наукових школах, саме через різні методологічні підходи погляди вчених на одні і ті ж питання (наукові проблеми) можуть бути значно, іноді кардинально відмінними. Зрозуміло, що залежно від того, які методологічні принципи (підходи) обрані суб'єктом пізнання як базові, будуть використовуватися й відповідні методи, методики і прийоми, а отже, засоби і способи дослідження, форми їх конкретизації (напр., обрання принципу системності вимагає використання методів системного аналізу, структурування, моделювання тощо). Таким чином, від характеру вихідних методологічних принципів багато в чому залежать результати дослідження, його достовірність, рівень всебічності, ступінь переконливості, істинність і значущість. Тому незалежно від того, представником якої наукової школи (напрямку) є вчений, формування системи цих принципів – центральне, ключове питання організації процесу наукового пізнання.

Радянська наукова думка розподілила методологію науки на декілька “рівнів” [11; 12; 20]: філософський; загальнонауковий; конкретнонауковий; технологічний (конкретні методики і техніки дослідження). Внаслідок цього терміном “методологія” позначають принаймні три різні наукові поняття: 1) загальний філософський підхід, спосіб пізнання, який приймає дослідник; 2) комплекс методологічних принципів, що використовують у певній галузі знань; 3) сукупність конкретних методичних прийомів дослідження. О. Новиков зазначав, що ця “багаторівнева концепція методологічного знання” призвела, на жаль, до того, що методологію використовували в дослідженнях лише на якомусь певному рівні [13, с. 15]. Доводиться констатувати, що в більшості українських науково-педагогічних робіт така ситуація, незважаючи на активну

роз'яснювальну позицію окремих учених (Г. Васянович, С. Гончаренко, І. Зязюн, В. Кремень та ін.), триває й донині.

Розглядаючи методологію як вчення про організацію діяльності, Г. Щедровицький включив до системи наукових основ сучасної методології п'ять основних дисциплін: 1) загальну онтологію системно-структурного аналізу; 2) теорію діяльності; 3) теорію мислення; 4) теорію науки; 5) семіотику. Разом вони визначають систему засобів, необхідних для проектування будь-якої науки і складання загального плану її розроблення, у тому числі для проектування і розроблення науки педагогіки [14, с. 67]. На цій основі О. Новиков виокремив три засади сучасної методології, які охоплюють пізнавальну та перетворювальну діяльність, доповнивши їх ще двома, що відображають ціннісно орієнтовану діяльність: 1) філософсько-психологічна теорія діяльності; 2) системний аналіз (системотехніка); 3) наукознавство, теорія науки (гносеологія та семіотика); 4) етика діяльності; 5) естетика діяльності [13, с. 28]. На дещо іншому розподілі методологічних знань наполягають Н. Зверева і А. Касьян: 1) у загальнонауковому пізнанні – загальнонаукові методи; 2) у конкретно-науковому пізнанні – конкретно-наукові методи; 3) особливості мислення; 4) методи пізнання в конкретній навчальній дисципліні; 5) методи навчання [7, с. 9].

Як правило, в науковій літературі, присвяченій методологічним підходам, методи наукового пізнання залежно від ступеня спільності та сфери дії поділяються на **п'ять основних груп**: *філософські; загальнонаукові; конкретно-наукові; дисциплінарні; міждисциплінарні*. Водночас, низка філософів виокремлюють ще один рівень методології – світоглядний [1, с. 14]. Для визначення методологічних вимог до педагогічних досліджень дамо коротку характеристику кожному рівню. При цьому доцільно зважати на те, що методологічні знання кожного рівня включають: теоретичні положення (поняття, ідеї, принципи, закони, теорії) і знання про методи (способи) діяльності [2].

На вищому (філософському) рівні методологічними виступають знання про найбільш загальні закони розвитку природи, суспільства та людського мислення, знання провідних категорій філософії, теорії пізнання. До філософських методів також відносять всебічність, конкретність, історизм тощо. Загальнофілософські методи, серед яких найдавнішими є метафізичний і діалектичний, не є жорстко визначеними регулятивами, а мають загальний, універсальний, абстрагований характер. Ці методи визначають загальні підходи до наукового дослідження, його генеральну стратегію.

Типовою ознакою сучасних філософських течій є те, що методологія є їх системотвірним чинником. Орієнтація на певний метод притаманна певною мірою майже всім напрямам у сучасній західній філософії. Філософські знання стають методологією, тобто керівними положеннями в реальній дослідницькій діяльності. Однак слід зазначити, що часто відбувається змішування методів і методологічних принципів.

Світоглядні системи, вироблені в межах філософії, у педагогіці виступають методолого-інструментальною базою. Філософія освіти є галуззю досліджень загальної теоретичної проблематики, цілей і ціннісних засад освіти, принципів її змісту та спрямованості [15, с. 307]. Вона висуває загальні, системні та фундаментальні завдання, об'єднує різні педагогічні напрями, визначає сутність системи освіти як соціального інституту, його зміст і взаємодію з іншими соціальними інституціями суспільства. Іншими словами, філософія освіти – філософська методологія педагогіки або загальна педагогічна методологія.

Філософія освіти, передусім, є відображенням світоглядних проєктів, тобто певних моделей ставлення людини до світу в системі загальної та національної культури, а це, своєю чергою, позначається на вихідних цілях і завданнях навчання, виховання та професійної підготовки. Філософія освіти в цьому контексті виступає як зв'язок між загальною філософією та вихідними установками, цілями та цінностями освіти. Саме в цьому В. Кремень вбачає “розвиток філософії освіти як специфічного, своєрідного типу осмислення процесів навчання і виховання поряд з іншими формами їх концептуально-теоретичного аналізу в психології, педагогіці, логіці, культурології, соціології, риториці тощо...” [9, с. 34]. Що ж стосується методологічного, структурно-системного осмислення нових функцій освіти в сучасному вимірі, то в освітньому просторі України маємо різні підходи до цілей і цінностей освіти. Вони окреслені трьома основними концепціями освіти: *традиційною*, *раціоналістичною* та *гуманістичною* [9, с. 35]. Представники гуманістичного напрямку, який набуває нині дедалі більшого поширення, розуміють освіту як необхідну умову особистісного самовираження, самоствердження людини, можливість найбільш повно й адекватно відповідати природі людського “Я”, тобто допомогти людині пробудити її природні унікальні здібності, нахили, таланти [9, с. 36].

Стосовно наукових досліджень у галузі педагогіки і психології філософські основи, безперечно, мають розглядатися в якості методології. Адже саме вони, на думку О. Сухомлинської, є “базовими для забезпечення реконструкції історії освіти і виховання” і повинні бути методологічними засадами історико-педагогічних досліджень [18, с. 44].

Важливою складовою цього рівня методології є, за твердженням Г. Васяновича, вихідна філософська позиція та відповідні їй методи (наприклад, діалектичний), що орієнтують дослідника на пізнання об'єкта в його закономірному розвитку. У статті “Методологічні контексти педагогічної науки на сучасному етапі її розвитку” [4] учений показує, як загальнофілософська методологія, а разом із нею і педагогічна, розвивалася в контексті політичних, соціально-економічних, культурно-освітніх умов, що домінували в суспільстві. При цьому вона еволюціонувала від моністичної до плюралістичної, що безпосередньо позначилося на організації наукових досліджень, забезпеченні навчально-виховного процесу, вихованні особистості. Плюралізм педагогічної методології останнім часом визначають такі напрями: екзистенціалізм, антропологія, феноменологія, синергетика, герменевтика, раціоналізм, прагматизм, конструктивізм та ін. Кожен із них має право на існування і може бути творчо використаний у науково-педагогічних дослідженнях [4, с. 28].

Важливі методологічні вимоги до психолого-педагогічного дослідження впливають із законів діалектики. Закон єдності та боротьби протилежностей виявляється через дію суперечностей, які кожен дослідник розкриває в актуальності теми дослідження і, виходячи з них, формулює проблему. (Принагідно зазначимо, що через недостатню методологічну обізнаність науковці іноді доволі примітивно формулюють суперечності; дуже часто також, визначивши у вступі суперечності, молоді дослідники не звертаються до них у роботі та не показують шляхів їх розв'язання). Закон переходу кількісних змін у якісні вимагає вивчати будь-які психолого-педагогічні явища в єдності якісних і кількісних характеристик. Закон заперечення заперечення в освіті виявляється як усунення у процесі поступального розвитку старого та утвердження нового, при якому зберігаються в перетвореному вигляді окремі сторони, елементи попереднього педагогічного явища, процесу, освітньої системи. Розгляд педагогічних проблем із діалектичних позицій означає, на думку В. Белікова, виконання таких вимог [2]:

1. Аналіз ключових понять має виконуватися на основі їх філософського розуміння в теорії пізнання.
2. Ґрунтуючись на зв'язку наукового та навчального пізнання, слід виділити суттєві ознаки навчального пізнання й етапи його здійснення.
3. Освітня діяльність учнів (студентів) перебуває в постійному розвитку і тим самим забезпечує розвиток кожної особистості. При цьому обидва процеси мають закономірний характер.
4. Рушійною силою розвитку пізнання й особистості є суперечності.

5. Процес освіти має циклічний характер; у кожному циклі при переході від одного етапу до іншого діє закон заперечення заперечення.

При цьому необхідно враховувати й інші діалектичні закономірності, зв'язки та відносини. Крім того, в методологічному плані важливі такі положення теорії пізнання: 1) сутність суперечностей розкривається в боротьбі протилежностей; 2) взаємодія, конфлікт, боротьба протилежностей не статичні, а динамічні, такі, що розвиваються; 3) боротьба протилежностей виступає джерелом будь-якого розвитку; 4) вирішення одних суперечностей, здійснюване в боротьбі протилежностей, породжує нові об'єктивні суперечності [2].

В якості основної суперечності процесу навчання М. Данилов [5, с. 42], В. Загвязинський [6] та інші дослідники визначають суперечність між новими, більш високими вимогами, що ставляться до учня, і наявним у нього обсягом знань, рівнем сформованості вмінь і навичок.

На *другому (загальнонауковому) рівні* методологічними є знання, що відносяться до всіх або до широкого класу наук. Ці знання визначають наукові принципи діяльності у відповідних науках. На основі загальнонаукових понять формулюються методи та принципи, які забезпечують зв'язок філософської методології зі спеціальнонауковим знанням і його методами. До цього рівня належать знання про загальнонаукові методи емпіричного (спостереження, опис, вимірювання, експеримент) і теоретичного (абстрагування, ідеалізація, формалізація тощо) дослідження, а також загальні для емпіричного та теоретичного досліджень (аналіз, синтез, порівняння, узагальнення тощо) [7, с. 10]. Загальнонауковими є також системний, алгоритмічний, системно-оптимізаційний, структурно-функціональний, кібернетичний, імовірнісний принципи і підходи, методи моделювання, формалізації та ін. Тут теж часто має місце змішування методологічних принципів, підходів і методів.

Стосовно загальнонаукових принципів і вимог до психолого-педагогічного дослідження в учених, що займаються методологією педагогіки, немає єдиних поглядів. Розглянемо систему принципів, подану В. Загвязинським [6, с. 40-49].

Основоположний принцип – принцип об'єктивності, який виражається в усебічному врахуванні чинників та умов, які породжують певне педагогічне явище, адекватності дослідницьких підходів і засобів; передбачає виключення суб'єктивізму, однобічності, упередженості в підборі й оцінюванні фактів.

Принцип сутнісного аналізу полягає в тому, що в ході дослідження необхідно співвіднести загальне, особливе й одиничне в педагогічному

явищі; виявити його внутрішню структуру; розкрити закони існування та функціонування явища; виявити чинники розвитку, можливості цілеспрямованої зміни. Це передбачає перехід від опису до пояснення, а далі до прогнозування розвитку досліджуваного явища або процесу.

Генетичний принцип означає, що вивчення фактів слід вести на основі аналізу умов їх виникнення, зміни одного рівня функціонування іншим. З ним пов'язаний принцип єдності логічного й історичного, який передбачає поєднання в кожному дослідженні вивчення історії об'єкта (генетичний аспект) і теорії (структури, функцій, зв'язку об'єкта з його сучасним станом), а також перспектив розвитку. Звідси випливає вимога наступності, врахування накопиченого досвіду, традицій, досягнень у педагогічній науці й освіті.

Принцип концептуальної єдності зумовлює спільність прийнятого, визначеного та нового, невизначеного, змінного. Він означає, що дії дослідника повинні бути логічно пов'язані, несуперечливі.

Більшість учених визнає методологічною основою педагогічних досліджень теорію систем (системний підхід). На практиці це означає: визначення об'єкта дослідження як системи; виділення складових елементів цієї системи; окремий розгляд кожного елемента системи (особливості, функціонування); виділення та вивчення зв'язків і відносин між елементами освітньої системи; визначення сукупності принципів оптимальної організації та діяльності системи; аналіз раціональних методів організації навчально-пізнавальної діяльності, що забезпечує системний розвиток учнів; розгляд системи в розвитку та визначення найбільш доцільного напрямку цього процесу [2].

Принцип цілісності особливо важливий при вивченні складних об'єктів, у дослідженні яких виокремлюються окремі елементи, відносини, які піддаються аналізу. Робити це треба так, щоб не загубити з поля зору все явище, розуміючи, що рух, зміна будь-якого елемента підпорядковані закономірностям розвитку, руху, зміни цілого.

До загальнонаукового рівня стосовно педагогічних досліджень належать також психологічні теорії діяльності (асоціативно-рефлекторна, поетапного формування розумових дій, змістового узагальнення тощо). Часто дослідники відносять ці теорії до першого методологічного рівня. У цій статті, з огляду на обмежений обсяг, методологічних вимог на психологічному рівні методології не розглядатимемо.

До *третього (конкретно-наукового) рівня* методології відносять сукупність методів, принципів, знань, що належать до певної науки, у нашому випадку – педагогіки. Безперечно, методологічне значення мають

всі основні поняття, категорії дидактики (освіта, навчання, виховання, навчально-пізнавальна діяльність, мета навчання, методи навчання та ін.).

Б. Ліхачов звертав увагу на складність головних педагогічних категорій, недостатність методологічних, аналітичних та інтегративних досліджень, у яких педагогічні поняття були б представлені в чистому вигляді як абстрактне узагальнення, а потім вже в їх взаємодії та взаємозв'язку з категоріями суміжних наук. “Виходом із положення залишається постійна, систематична самоосвітня робота, розвиток у собі кожним педагогом-дослідником нездоланного прагнення до читання, особливо класичної, філософської, педагогічної та психологічної літератури, та вміння, долаючи шаблонність і відсталість буденної свідомості, розвивати в собі педагогічне мислення, здатність рахуватися з доводами розуму” [10, с. 15-16].

Вважаємо важливим у цьому зв'язку відзначити вагомий внесок у розвиток методології педагогічних досліджень академіка О. Новикова, який, виходячи з сучасного проектно-технологічного типу організаційної культури, з позицій системного аналізу вибудував методологію як єдине вчення про організацію діяльності. При цьому вчений визначив основні характеристики (особливості, принципи, умови, норми), логічну структуру діяльності (суб'єкт, об'єкт, предмет, результат, форми, засоби, методи) і часову структуру процесу її здійснення [13, с. 617-618]. Методологію навчальної діяльності він розглядає за тією ж логікою, що й методологію інших видів діяльності (наукової, практичної, художньої, навчальної, ігрової).

На думку В. Попкова, А. Коржуєва, вчені-педагоги сьогодні сформували “*надпедагогічний*” конструкт, що містить проекцію загальнометодологічних (філософських) положень на термінологічний апарат, методи й інструментарій педагогічного дослідження, який є методологією педагогіки. Відповідно до сучасних уявлень, це наука про засади та структуру педагогічної теорії, принципи, підходи і способи здобування педагогічних знань, відображення педагогічної дійсності, а також системи діяльності з одержання таких знань й обґрунтування дослідницьких програм, логіки і методів оцінювання якості результатів спеціально-наукових досліджень [8]. Методологія педагогіки – це вчення про педагогічне знання, процес його здобування, способи пояснення (створення концепції) та практичного застосування для перетворення або вдосконалення системи навчання та виховання [6, с. 40]. Якщо педагогіка є наукою про методи навчання, виховання й організації системи освіти, то методологія педагогіки – наука про самі ці методи, принципи їх конструювання та використання, специфіку застосування в певній

галузі [16, с. 35-36]. Методологія педагогіки включає: “1. Вчення про структуру та функції педагогічного знання. 2. Вихідні, ключові, фундаментальні педагогічні положення (теорії, концепції, гіпотези), які мають загальнонауковий сенс. 3. Вчення про логіку і методи педагогічного дослідження. 4. Вчення про способи використання отриманих знань для вдосконалення практики” [6, с. 40].

Систему конкретно-наукових (конкретно-методологічних) принципів (підходів) щодо педагогічних досліджень подає В. Сластьонін: цілісний, особистісний, діяльнісний, полісуб’єктний (діалогічний), культурологічний, технологічний, особистісно-творчий, етнопедагогічний, антропологічний [17, с. 91]. Сучасна науково-педагогічна думка активно розглядає також інтегративний, компетентнісний, синергетичний, технологічний, ресурсний підходи тощо.

Четвертий (дисциплінарний) рівень включає конкретні внутрішньодисциплінарні методи, методики і техніки дослідження, що трактуються як методи, застосовувані в певній науковій дисципліні (галузі). Для педагогічних досліджень методи третьої та четвертої групи повністю або значною мірою співпадають.

До ***п’ятого (міждисциплінарного) рівня*** методології відносять групу міждисциплінарних методів, до якої входять синтетичні, інтегративні методики, що використовуються на перетині наукових дисциплін (наприклад, під час дослідження педагогіки й інформатики). Такі підходи притаманні сучасним науково-педагогічним дослідженням. Вони відображають інтегративні тенденції в розвитку науки та пов’язані з переносом моделей та ідей з однієї дисципліни до іншої. Вивчення за їхньою допомогою педагогічних об’єктів дає можливість отримати нове знання. До міждисциплінарного інструментарію належать наукознавчі, організаційні, історичні, інформаційні й інші підходи.

Отже, в найбільш загальному випадку методологічною основою вирішення проблем педагогічних досліджень на філософському і загальнонауковому рівнях виступають положення теорії пізнання, психології та теорії систем. На їх основі сформульовано низку підходів (інтегративний, компетентнісний, культурологічний, особистісно-діяльнісний, синергетичний, системний, технологічний, ресурсний тощо), які забезпечують результативність педагогічних досліджень різноманітних проблем освіти та з успіхом використовуються в більшості сучасних науково-педагогічних розвідок. На наступних методологічних рівнях визначальним елементом педагогічного дослідження є система закономірностей і принципів навчально-пізнаваль-

ної діяльності. При цьому педагогічні принципи, на які опирається дослідник, також доцільно чітко визначати за сферою дії, зокрема стосовно педагогіки професійної освіти: загальнодидактичні, професійного навчання та часткові принципи. Перші належать до конкретно-наукової (педагогічної) методології, другі – до методології дисципліни (теорії та методики професійної освіти), а останні – специфічні, виокремлені автором і стосуються вузької конкретної проблеми та предмета дослідження. На жаль, дуже часто молоді науковці не дотримуються цього правила, що призводить до порушення методологічної цілісності їхньої роботи та, як наслідок, концептуальних помилок.

Таким чином, методологія – це не механічне поєднання методів, прийомів, методик пізнання тощо, а логічно впорядкована система взаємозв'язку та взаємодії феноменів, які її формують. Питання методології психолого-педагогічних досліджень необхідно розглядати в руслі філософських основ методології наукового пізнання. Єдність та узгодженість певної сукупності методів, прийомів і методик пізнання та наукового пошуку, що входять у методологію, забезпечують прийняті в ній методологічні принципи – визначають установки дослідника щодо можливості, допустимості та доцільності застосування, використання конкретних методів і методик у науково-пізнавальній діяльності, а також оцінювання ступеня істинності отриманого знання (наукової інформації). Зазначимо, що, незважаючи на важливе місце методологічних підходів і принципів для побудови та використання методології, саме ця складова методології педагогічного дослідження сьогодні залишається недостатньо розробленою.

Вивчення освітніх систем і різноманітних педагогічних явищ і ситуацій на основі сучасного розуміння сутності наукової методології зумовлюють конкретні вимоги до цілісного методологічного аналізу проблеми педагогічного дослідження:

1. Підхід до проблеми, об'єкта і предмета педагогічного дослідження як до системи; розгляд її складових частин, компонентів, атрибутів.

2. Розкриття сутності, визначення й опис ознак, особливостей системи в цілому та всіх її складових на кожному рівні методології.

3. Виявлення та формулювання законів, принципів, обґрунтування педагогічних умов функціонування системи в цілому й усіх її складових на всіх рівнях методології.

4. Визначення, вибір комплексу методів, засобів, форм організації функціонування педагогічної системи та її частин, використовуючи знання про методи, засоби та форми на всіх рівнях методології [2].

5. Конкретизація методологічних принципів (підходів), що належать до методології педагогічного дослідження.

Доцільно зазначити, що в науково-педагогічній літературі приділяється достатня увага окремим методологічним проблемам, а саме: визначенню методів (прийомів, способів) наукового пізнання та їх цінності; відносності, допустимості, доцільності та істинності методу (прийому, способу); виявленню та співвідношенню компонентів, які формують поняття “методологія” (принципи, прийоми, способи, засоби, методи та методики наукового пізнання). Проте в контексті порушених у статті питань актуальними проблемами методології педагогічного дослідження також є: сутність, місце і значення методологічних принципів у педагогічній системі; уточнення змісту окремих методологічних принципів; співвідношення методології дослідження та її об’єкта (предмета); визначення методологічних напрямів у педагогічній науці та віднесення до них тієї чи іншої теорії; вплив методологічних основ дослідження на зміст і характер науково-педагогічних теорій; взаємовплив методологічних підходів і характер такого впливу; аналіз провідних методологічних напрямів у розвитку педагогічної науки тощо. Вирішення цих питань дозволить наблизити позиції науковців, а також педагогів-практиків, які займаються дослідженням, апробацією та впровадженням інноваційних педагогічних концепцій і технологій в усіх ланках освіти.

Посилання:

1. *Аверьянов А. Н.* Системное познание мира : методол. проблемы / *А. Н. Аверьянов.* — М. : Политиздат, 1985. — 263 с.
2. *Беликов В. А.* Образование. Деятельность. Личность : монография [Электронный ресурс] / *В. А. Беликов.* — М. : Академия Естествознания, 2010. — 340 с. — Режим доступа : <http://www.rae.ru/monographs/76>.
3. *Бондаревская Е. В.* Педагогика : личность в гуманистических теориях и системах воспитания : учеб. пособие для студ. сред. и высш. пед. учеб. заведений, слушателей ИПК и ФПК / *Е. В. Бондаревская, С. В. Кульневич.* — М. ; Ростов-на-Дону : Творческий центр “Учитель”, 1999. — 560 с.
4. *Васянович Г.* Методологічні контексти педагогічної науки на сучасному етапі її розвитку / *Григорій Васянович* // Педагогіка і психологія професійної освіти. — 2013. — № 3. — С. 9—30.
5. *Данилов М. А.* Процесс обучения в советской школе / *М. А. Данилов.* — М. : Учпедгиз, 1960. — 299 с.
6. *Загвязинский В.* Методология и методы психолого-педагогических исследований : учебное пособие для студ. высших пед. учеб. завед. / *В. Загвязинский, Р. Атаханов.* — 2-е изд., стер. — М. : Изд. центр “Академия”, 2005. — 208 с.
7. *Зверева Н. М.* Методологическое знание в содержании образования / *Н. М. Зверева, А. А. Касьян* // Педагогика. — 1993. — № 1. — С. 9—12.
8. *Краевский В. В.* Методология педагогики : прошлое и настоящее / *В. В. Краевский* // Педагогика. — 2002. — № 1. — С. 3—10.

9. *Кремень В. Г.* Освіта і наука в Україні – інноваційні аспекти. Стратегія. Реалізація. Результати / *В. Г. Кремень*. — К. : Грамота, 2005. — 448 с.
10. *Лихачев Б. Т.* Методологические основы педагогики / *Б. Т. Лихачев* ; Самар. ин-т упр., Рос. акад. образования, Поволж. фил. Ин-та воспитания и развития личности. — Самара : Изд-во СИУ, 1998. — 199 с.
11. Методологические проблемы современной науки / *Э. Г. Юдин*. — М. : Наука, 1978. — 391 с.
12. Новая философская энциклопедия : в 4 т. [Электронный ресурс] / Ин-т философии Российской акад. наук ; гл. ред. *В. С. Степин*. — М. : Мысль, 2000 — 2001. — Режим доступа : <http://iph.ras.ru/elib/1880.html>.
13. *Новиков А. М.* Методология / *А. М. Новиков, Д. А. Новиков*. — М. : СИНТЕГ, 2007. — 663 с.
14. Педагогика и логика : сборник / *Георгий Щедровицкий, Вадим Розин, Никита Алексеев, Нелли Непомнящая*. — М. : Касталь ; ТОО “Международ. журн. “Магистериум”, 1993. — 412, [3] с.
15. Педагогический энциклопедический словарь / гл. ред. *Б. М. Бим-Бад*. — М. : Большая Российская энциклопедия, 2008 — 528 с.
16. *Попков В. А.* Теория и практика высшего профессионального образования : учеб. пособие для системы дополнительного педагогического образования / *В. А. Попков, А. В. Коржуев*. — М. : Академический Проект, 2004. — 432 с.
17. *Сластенин В. А.* Педагогика : учеб. для студ. высш. учеб. завед., обуч. по напр. 050100 “Пед. образование” / *В. А. Сластенин, И. Ф. Исаев, Е. Н. Шиянов* ; под ред. *В. А. Сластенина*. — 10-е изд., перераб. — М. : Академия, 2011. — 607, [1] с.
18. *Сухомлинська О. В.* Концептуальні засади розвитку історико-педагогічної науки в Україні / *О. В. Сухомлинська* // Шлях освіти. — 1999. — № 1 (11). — С. 41—45.
19. Философский энциклопедический словарь / гл. ред. *Л. Ф. Ильичев, П. Н. Федосеев* и др. — М. : Советская энциклопедия, 1983. — 836 с.
20. *Юдин Э. Г.* Системный подход и принцип деятельности : методологические проблемы современной науки : монография / *Э. Г. Юдин*. — М. : Наука, 1978. — 391 с.

References (transliterated and translated):

1. *Aver'janov A. N.* Sistemnoe poznanie mira : metodol. problemy (System knowledge of the world: methodology of the problem). Moscow, 1985. 263 p.
2. *Belikov V. A.* Obrazovanie. Dejatel'nost'. Lichnost' : monografija (Education. Activities. Personality : Monograph [Electronic resource]. Moscow, 2010. 340 p. — Mode of access : <http://www.rae.ru/monographs/76>.
3. *Bondarevskaja E. V., Kul'nevich S. V.* Pedagogika : lichnost' v gumanisticheskikh teori-jah i sistemah vospitanija : ucheb. posobie (Pedagogy: personality in humanistic theories and systems of education : Textbook for teachers' college higher school students). Moscow; Rostov-on-Don, 1999. 560 p.
4. *Vasianovych H.* Metodolohichni konteksty pedahohichnoi nauky na suchasnomu etapi yii rozvytku (Methodological contexts of teaching science at the present stage of its development). // Pedagogy and Psychology of Vocational Education, 2013. № 3. P. 9—30.
5. *Danilov M. A.* Process obuchenija v sovetskoj shkole (The learning process in the Soviet school). Moscow, 1960. 299 p.
6. *Zagvjazinskij V., Atahanov R.* Metodologija i metody psihologo-pedagogicheskikh issle-dovanij : uchebnoe posobie dlja stud. vysshih ped. ucheb. zaved. (Methodology and methods of psychological and educational research : Textbook for students of teacher's institutes). 2nd ed., Moscow, 2005. 208 p.

7. *Zvereva N. M., Kas'jan A. A.* Metodologicheskoe znanie v sodержanii obrazovaniya (Methodological knowledge in the content of education). // *Pedagogy*, 1993. № 1. P. 9—12.
8. *Kraevskij V. V.* Metodologiya pedagogiki : proshloe i nastojashhee (Methodology of pedagogy: Past and Present). // *Pedagogy*, 2002. № 1. P. 3—10.
9. *Kremen V. H.* Osvita i nauka v Ukraini – innovatsiini aspekty. Stratehiia. Realizatsiia. Rezultaty. (Education and science in Ukraine – innovative aspects. Strategy. Implementation. Results). Kyiv, 2005. 448 p.
10. *Lihachev B. T.* Metodologicheskie osnovy pedagogiki (Methodological bases of pedagogy). Samara, 1998. 199 p.
11. *Judin Je. G.* Metodologicheskie problemy sovremennoj nauki (Methodological problems of modern science). Moscow, 1978. 391 p.
12. Novaja filosofskaja jenciklopedija : v 4 t. (The New Encyclopedia of Philosophy : in 4 volumes. [Electronic resource]. / Institute of Philosophy of the Russian Academy of Science; *V. S. Stepin* (editor-in-chief). Moscow, 2000-2001. — Mode of access : <http://iph.ras.ru/elib/1880.html>.
13. *Novikov A. M., Novikov D. A.* Metodologiya (Methodology). Moscow, 2007. 663 p.
14. *Shhedrovickij G., Rozin V., Alekseev N., Nepomnjashhaja N.* Pedagogika i logika : sbornik (Pedagogy and logic : a collection). Moscow, 1993. 412 [3], p.
15. Pedagogicheskij jenciklopedicheskij slovar' (Pedagogical Encyclopedic Dictionary). / Ed. by *B. M. Bim-Bad*. Moscow, 2008 528 p.
16. *Popkov V. A., Korzhuev A. V.* Teorija i praktika vysshego professional'nogo obrazovaniya : ucheb. posobie dlja sistemy dopolnitel'nogo pedagogicheskogo obrazovaniya (Theory and practice of higher professional education : Manual for the system of additional pedagogical education). Moscow, 2004. 432 p.
17. *Slastenin V. A., Isaev I. F., Shijanov E. N.* Pedagogika : ucheb. dlja stud. vyssh. ucheb. zaved., obuch. po napr. 050100 "Ped. obrazovanie" (Pedagogy : Textbook for students higher school studying at direction 050100 "Ped. Education". Moscow, 2011. 607, [1] p.
18. *Sukhomlynska O. V.* Kontseptualni zasady rozvytku istoryko-pedahohichnoi nauky v Ukraini (Conceptual framework for the development of historical and pedagogical science in Ukraine). // *Shliakh osvity* (The Way of Education), 1999, № 1 (11). P. 41—45.
19. *Filosofskij jenciklopedicheskij slovar'* (Philosophical encyclopedic dictionary). / *Il'ichev L. F., Fedoseyev P. N.* et. al. (ed.). Moscow, 1983. 836 p.
20. *Judin Je. G.* Sistemnyj podhod i princip dejatel'nosti : metodologicheskie problemy sovremennoj nauki : monografija (Systematic approach and principle of activity : methodological problems of modern science : Monograph). Moscow, 1978. 391 p.

Стаття надійшла до редакції 02.09.2014

А. Литвин

Методология в проекции педагогических исследований

В статье проанализированы методологические основы научно-педагогического поиска, выявлены основные уровни методологии педагогических исследований, определены особенности соответствующих процедур научного познания. Методология – это не механическое сочетание методов, приемов, методик познания и т. д., а логически упорядоченная система взаимосвязи и взаимодействия феноменов, которые ее формируют. Методологию автор рассматривает как единое учение об организации деятельности, которое предусматривает распределение методов научного познания на пять основных уровней: философские, общенаучные, конкретно-научные, дисциплинарные, междисциплинарные. Вопросы методологии психолого-педагогических ис-

следований, по мнению автора, необходимо рассматривать в русле философских основ методологии научного познания. Методология педагогики – это наука о принципах и структуре педагогической теории, принципах, подходах и способах конструирования и использования методов обучения, воспитания и организации системы образования, создания концепций совершенствования образовательной действительности, а также поиска педагогических знаний, обоснования исследований, механизмов и методов оценки качества полученных результатов.

Ключевые слова: методология, педагогические исследования, педагогическая наука, научное познание, методологические принципы.

A. Lytvyn

Methodology for Projection of Pedagogical Researches

The author analyses methodological requirements for pedagogical researches, leading methodological approaches of pedagogy development and the levels and specificity of the procedures of scientific cognition. Methodology is not a mechanical combination of methods and techniques of knowledge and so on, but a logically ordered system of relationships and interaction of phenomena that shape it. The author considers methodology as a doctrine of the activities' organization which envisages the distribution of scientific knowledge methods into five main levels: philosophical, general scientific, concrete scientific, disciplinary, interdisciplinary ones. Methodological issues of psychological and educational research, in the author's opinion, should be considered according to the philosophical foundations of the methodology of scientific cognition. The methodology of pedagogy is a science of the principles and structure of educational theory, principles, approaches and methods of construction and the use of methods of training and the education system organization, of the creation of the concepts of the educational reality improving, as well as the search of pedagogical knowledge, research studies, tools and methods to assess the quality of the received results.

Key words: methodology, pedagogical research, pedagogy, scientific cognition, methodological principles.

Рецензент – доктор педагогічних наук,
професор Г. П. Васянович